

A kötetet az abban előforduló személy- és földrajzi nevek mutatója egészíti ki, amely jelentős mértékben segíti az olvasó számára az eligazodást.

Szakály Sándor könyve a korábbiakhoz képest más megvilágításba helyezi a 20. század első fele magyar történelmének meghatározó eseményeit (például a trianoni katasztrófa előzményeit, okait és következményeit), valamint új kutatási eredményekkel egészíti ki mostanáig szerzett ismereteinket. Az 1919–1945 közötti időszak mára már szinte elfeledett személyiségeiről pedig eddig ismeretlen tényeket, összefüggéseket ismerhetünk meg a kötetnek köszönhetően. A közreadott esszét, tanulmányokat és interjúkat elsősorban a korszakkal foglalkozó történészek figyelmébe ajánlom, azonban úgy vélem, hogy sok érdekességgel és újdonságként ható információval szolgálhatnak az érdeklődő olvasók számára is.

Balla Tibor

TÓTH ZSOLT

HADISÍRKUTATÁS

*(Re-Publikáció Kiadó Alapítvány, Budapest, 2021. 472 o.
ISBN 978-615-81838-0-2)*

A Re-Publikáció Kiadó Alapítvány gondozásában 2021-ben jelent meg Tóth Zsolt (Nemzeti Örökség Intézete) *Hadisírkutatás* című monográfiája, mely alapvetően a szerző 2017-ben, *A hadtörténelem sajátos forráscsoportja, a hadisírok kutatásának módszertana a hazai és a nemzetközi tapasztalatok tükrében* címmel, a Nemzeti Közszerződési Egyetemen benyújtott PhD-értekezésén alapul. Az álló formátumú (240 × 170 mm), kemény fedelű könyv Négyesi Lajos (Nemzeti Közszerződési Egyetem) ajánlását és Tóth Zsolt előszavát, illetve bevezetőjét követően hét nagyobb fejezetre tagolódik. A munkát fogalomtár, a fejezetekhez tartozó táblázatok, irodalom- és forrásjegyzék teszi teljessé, valamint Maruzs Roland egy közlése rekeszti be.

A hadisírkutatás a hadtörténeti régészet (vagy konfliktusrégészet) egy, a háborús kegyelettel is összefüggő ága. A hazai – modern értelemben vett – hadisírkutatás témaköréhez kapcsolódóan utoljára 2013-ban jelent meg jelentős összegző tanulmánykötet. Tóth Zsolt jelen munkája a tudományos igényű hadisírkutatás elméleti és gyakorlati módszertanának, valamint a magyarországi hadisírkutatásnak egy újabb fontos szintézise.

A kötet első fejezete (*A hadisírkutatás irodalma*, 17–57. o.) a hadisírkutatás és a hadtörténeti régészet nemzetközi és hazai irodalmának tematikus historiográfiai áttekintését adja. A nemzetközi historiográfia ismertetésekor a szerző az Amerikai Egyesült Államokhoz, valamint Nyugat-Európához köthető újabb adatokat közöl. A hazai tudományos eredmények bemutatásakor a mohácsi csata tömegsírisíjaival (1526), a kiskun-

halasi kuruc tömegsírral (1703), a hatvani ütközet egy honvéd tömegsírával (1849), valamint az aradi vértanúk és Petőfi Sándor temetési helyével (1849), továbbá a Magyar Királyi Honvédség második világháborús emberveszteségeivel (1941–1945) kapcsolatos kutatásokra reflektál.¹ A második könyvfejezet (*A hadisírkutatás alapvető fogalmai*, 58–65. o.) a hadisírkutatás interdiszciplináris tudományterületének fogalmait írja le. Ezen a ponton érdemes megjegyeznünk, hogy Tóth Zsolt kutatásszemléleti megközelítése és fogalomhasználata jól párhuzamba állítható Négyesi Lajos *Csaták néma tanúi* című könyvében használt szakmai és fogalmi keretekkel.² Tóth Zsolt részletesen bemutatja a „hadisír”, „hősi sír”, „katonasír” és „háborús sír” fogalmának különbségeit, illetve definiálja a hadisírkutatás tevékenységét és célkitűzését.

A harmadik fejezet (*A hadisírkutatás módszereinek ismertetése*, 66–211. o.) a tudományterület kutatásmódszertanát tekinti át. A hadisírkutatás legjelentősebb társtudományai a régészet, a tájrégészet, az igazságügyi régészet, a konfliktusrégészet, a hadimuzeológia, valamint az (igazságügyi) antropológia. Érdemes lehet megjegyezni, hogy a hadisírkutatás sok esetben nem függetleníthető tevékenység a csata- és hadszíntérkutatástól, vagy éppen a roncskutatástól. Módszertanát a komplexitás határozza meg, hiszen alapvetően a képi, a tárgyi és az írásos források együttes elemzésén alapul. A felhasználható forráscsoportok nagy változatosságot mutatnak. Az írásos források lehetnek levéltári, irattári, illetve könyvészeti források. A tárgyi emlékek sorába a ruházat és a felszerelés maradványai, fegyverleletek és személyes vagy használati tárgyak sorolhatók. A képi forrásokat pedig archív fényképek és térképművek, valamint légi felvételek képezhetik. Fontos információértékkel bírhat az eltemetés/régészeti eltemetődés folyamatának tanulmányozása is. Az emberi maradványok szintén jelentős adatokat szolgáltathatnak: az antropológiai vizsgálatok során a nem, az életkor, az életmóddal és betegségekkel kapcsolatos megállapítások mellett a kutatók a *premortem*, *perimortem*, valamint a *postmortem* csontsérülések elkülönítésére tesznek kísérletet. (A *premortem* sérülések a halál időpontja előtt keletkezett, gyógyu-

¹ Tóth Zsolt hazai gyűjtése természetesen tovább árnyalható. A régészeti korú (az 1711. év előtti) hadisírok régészetéhez Eger 1596. évi ostromához köthető tömegsírok, valamint Buda 1686. évi ostroma idején, a margitszigeti domonkos apácakolostorban kialakított hadikórház tömegsírajainak feltárása nyújthat még példát. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc temetési helyeinek vizsgálatához a budapesti Tabán honvéd tömegsírájának feltárását hozhatjuk fel további párhuzamként. Az első és a második világháborús hadisírok magyarországi igazságügyi régészeti kutatásához Dudás Eszter, Stier Márk és Czidor Dániel tollából született újabban jelentős, szintetizáló módszertani közlés. (Fodor László: A Szépbástya melletti tömegsír. *Az Egri Vár Híradója*, 9–10. /1973/ 53–60. o.; Nagy László: Az egri várbeli Zárkányd-bástya és északkeleti fülesbástya 2013. évi próbafeltárása. *Castrum*, 17. /2014/ 1–2. 96–108. o.; Nagy László: Beszámoló az egri várban 2014-ben végzett régészeti munkákról. *Castrum*, 18. /2015/ 1–2. 59–104. o.; Írásné Melis Katalin: Az 1686-os katonai kórház és temető régészeti feltárása a Margit-szigeten. *Hadtörténelmi Közlemények*, 126. /2013/ 2. sz. 522–548. o.; Befejtették a tabáni honvédsír feltárását. [A szerző megadása nélkül.] *Pesti Híralap*, 1939. november 16. 4. o.; Eszter Dudás – Márk Stier – Dániel Czidor: Forensic investigation of war graves from WWI and WWII in Hungary. *Forensic Science International*, 320. /2021/ March. 110688.e1–e9.)

² Vö. Négyesi Lajos: *Csaták néma tanúi*. Budapest, 2010. 27–35. o.

lásnak induló vagy gyógyult csontsérülések. *Perimortem* sérüléseknek nevezik a halál időpontja körül, vélhetően az elhalálózással összefüggésben keletkezett, gyógyulásnak már nem induló csontsérüléseket. A *postmortem* sérülések pedig azok a csontsérülések, amelyek a halál időpontja után, vélelmezhetően az eltemetés/eltemetődés, vagy éppen a feltárás során keletkeznek az emberi maradványokon.) A terepkutatás módszertana nagymértékben a régészet hagyományos eszköztárából merít: egyaránt szerephez juthat a geofizikai lelőhely-felderítés, a terebbejárás/fémkereső műszeres terebbejárás, valamint a feltárás. A szerző nagy hangsúlyt fektet a terepi kutatás tudományos igényű dokumentációval való kísérésének fontosságára. Egy hadisír – mint ahogy egy régészeti lelőhely is – a feltárás révén elpusztul, így elengedhetetlen része a terepi munkafolyamatnak a kutatómunka során tett megfigyelések szöveges és képi (helyszínrajzokat, fényképfelvételeket is magában foglaló) dokumentációval történő rögzítése.

A kiadvány negyedik fejezete (*Hadisírkutató szervezetek és az általuk alkalmazott munkamódszerek*, 212–229. o.) a szerző Románia, Ausztria, Lengyelország, Németország, Hollandia, illetve az Amerikai Egyesült Államok hadisírkutató szervezeteivel 2011-ben folytatott, az intézményi kereteket, az alkalmazott tudományterületeket és munkamódszereket vizsgáló felmérésének eredményeit összegzi. Sok tekintetben kapcsolódik az előző fejezet tematikájához az ötödik egység (*A hadisírkutató szervezetek és eljárásaik ismertetése a szakirodalomban*, 230–258. o.), ebben Tóth Zsolt öt kontinens harminc országának³ hadisírkutató szervezeteit és az általuk használt kutatási módszertant adatozza. A bemutatott nemzetközi példák is jól szemléltetik, hogy a hadisírkutatás perspektíváit jelentős mértékben meghatározzák az intézményesített keretek, a szakemberek közös munkája, valamint az interdiszciplináris kutatómódszertan.

A hatodik fejezet (*A hazai hadisírkutatás helyzete*, 259–343. o.) a magyarországi és a hősi halottak temetésével kapcsolatos adminisztrációs rendet, illetve a hadisírnyilvántartás és hadisírgondozás intézménytörténetét ismerteti az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc időszakától kezdve. A forradalom és szabadságharc idején a tábori lelkészek feladata volt az úgynevezett „halálbizonyítványok” kiállítás, valamint az elesettek temetésével kapcsolatos nyilvántartások vezetése. A veszteségnyilvántartás és az elesettek eltemetésének keretei az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában intézményesültek. A halotti anyakönyvek vezetése már a hadosztály-vezetőlelkész feladata volt. Bevezették a betétlappal kísért, fémből készült azonossági jel használatát, valamint létrejött a katonai temetők rendszere is. A HM 24.000/eln.22.–1942. számú körrendelet a hadisír-nyilvántartó tisztek feladatkörébe helyezte a hősi halottak földi maradványainak összegyűjtését, eltemetését és temetési helyeik nyilvántartását. A Magyar Királyi Honvédség második világháború alatt használt azonossági jegy-

³ Ausztrália, Ausztria, Belgium, Bosznia-Hercegovina, Brazília, Csehország, Dél-afrikai Köztársaság, Görögország, Horvátország, India, Japán, Kolumbia, Koreai Köztársaság, Litvánia, Líbanon, Líbia, Nepál, Olaszország, Oroszország, Panama, Peru, Portugália, Spanyolország, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia, Ukrajna, Uruguay, Venezuela, Vietnám.

tokjait 1936-ban és 1939-ben rendszeresítették, valamint létrejött a veszteségi okmánygyűjtők rendszere is. A modern értelemben vett hadisírkutatás és hadisírgondozás feladatait 1989 után a Honvédelmi Minisztérium végezte. (A szervezeti egységek közül a Honvéd Hagyományörző Irodát, a Hadisírgondozó Irodát, a Hadisírgondozó Osztályt, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeumot, a HM Társadalmi Kapcsolatok és Hadisírgondozó Hivatalt, a HM Társadalmi Kapcsolatok és Háborús Kegyeleti Főosztályt, a HM Társadalmi Kapcsolatok Hivatalának Háborús Kegyeleti Igazgatóságát említhetjük meg.) A magyarországi hadisírkutatás intézményi letéteményese 2016-tól a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Katonai Emlékezet és Hadisírgondozó Igazgatósága. A szerző az intézménytörténet ismertetése mellett a magyarországi hadisírkutatás és hadisírgondozás hazai jogi környezetére is kitér. A katonai temetési helyekre vonatkozóan Magyarország az 1990-es évektől kezdődően Németországgal, Oroszországgal, Ukrajnával, Moldovával, Olaszországgal, Szlovéniával, Romániával, Lengyelországgal és Bulgáriával kötött kétoldalú megállapodást.

A fejezet következő részében hét hazai és két külföldi hadisírkutatás (Bukivna /Ukrajna/, Vereb, Sajószentpéter, Nagykálló, Pettend, Kéty, Várpalota, Bugyi, Ivano-Frankivszk /Ukrajna/) esettanulmányát ismerteti a szerző. Zárásként Tóth kitér a civil szervezetek hadisírkutató tevékenységére is, valamint felsorolja azon szervezetek körét, amelyek ezekben a vonatkozásokban hivatalosan együttműködnek ma a Honvédelmi Minisztériummal.

A kötet hetedik fejezetében Tóth Zsolt intézményi és jogszabálmódosító javaslatokat is megfogalmaz a nemzetközi példák és szakirodalmak összegzésekor. (A szerző javaslatai alapvetően a hadisírkutatás komplex megközelítésén alapuló tudományos szemléletre épülnek.) A könyv tematikus fejezeteit fogalomtár, a kísérő táblázatok, valamint a gazdag irodalomjegyzék követi. Tóth könyvét Maruzs Roland (MH Tartalékképző és Támogató Parancsnokság Társadalmi Kapcsolatok Főnöksége) appendixnek ható közlése (*A Magyar hadisírkutatás kiemelkedő eredményei*, 459–472. o.) rekeszti be ténylegesen. A közlésben Ágner Gyula főhadnagy (†1944) és Nagy Endre tizedes (†1944) földi maradványaival kapcsolatos kutatási eredmények olvashatók.

Összegésképpen megállapíthatjuk, hogy Tóth Zsolt kötete a hazai és a nemzetközi hadisírkutatás módszertanát, illetve eredményeit bemutató – adattárként is jól használható – értékes kézikönyv.

Polgár Balázs